

Nastavnik: doc dr Radoje Golović

VII nedjelja predavanja: FILOSOFIJA “ZAJEDNIČKOG DJELA” N.F. FJODOROVA

Iako je XIX vijek u Rusiji protekao u znaku stvaralaštva 4 velika korifeja njene i svjetske kulture: A.S. Puškina, F.M. Dostojevskog, L.N. Tolstoja i V.S. Solovjova i takvih sjajnih mislilaca poput P.D. Jurkeviča, I.V. Kirjejevskog, A.S. Homjakova, N.J. Danilevskog i K.N. Leontjeva, najautoritativniji istraživači ruskog filozofskog nasleđa odnedavno toj plejadi izvanrednih i originalnih ruskih mislilaca dodali su spravom i ime Nikolaja Fjodoroviča Fjodorova (1828 -1903), mislioca “tipično ruskog, genijalnog, izvornog talenta” (N.A. Berđajev), “ekscentrika fantastičnih ideja” (Koplston) koji je svojim stvaralaštvom značajno uticao na pomenuta dva velikana ruske književnosti, vodećeg predstavnika ruske nauke (Ciolkovski) i djela dvojice stegonoša ruske filozofske klasike V.S. Solovjova i N.A. Berđajeva. O unikalnosti njegovih misli najbolje govore riječi Tolstoja: “Ponosan sam što živim u isto vrijeme sa ovim izvanrednim čovjekom” kao i rečenica iz njegovih bilježki koju je on odmah nakon poznanstva sa N.Fjodorovim napisao: “Nikolaj Fjodorovič –svetac.” V.S. Solovjov u svom pismu Fjodorovu naziva ga svojim “učiteljem i duhovnim ocem.” S. Bulgakov u svom članku posvećenom Fjodorovu, pod nazivom “Zagonetni mislilac” piše da svakog onog koji se lati čitanja njegovih djela očekuje nešto “strašno i zagonetno ali istovremeno i veliko i fascinirajuće koje će ga primorati da se još dublje zagleda ne samo u dubinu svoje sopstvene duše već i u majku- prirodu i Božji svijet.” Njegov “radikalno-smjeli projekat sveopšteg spasenja” Berđajev će ocijeniti kao projekat koji “nikada nije bilo izrečen na ljudskom jeziku“. Možda najbolju ocjenu značaja njegovog duhovnog stvaralaštva daje ruski književni kritičar s početka XX-og vijeka A. Volinski: “Fjodorov je jedinstven, neobjašnjiv i nisačim neuporediv fenomen umnog života čovječanstva...Njegovim rođenjem i životom opravdano je hiljadugodišnje postojanje Rusije.“ Onaj čuveni Fihteov stav da kakav je ko čovjek takve su mu i misli najbolje ilustruje i privatni život tvorca jedne od najhumanijih i najoriginalnijih ideja u istoriji svjetske filozofske i religiozne misli, ideje o imanentnom vaskrsenju, ili tačnije o “vaskrsenju” i vasseljenskom apokatastasisu. Bibliotekar Rumjancevske biblioteke u Moskvi, bibliograf, bibliofil, nevjerovatni erudita, asketa i autodidakt hranio se čajem i bajatim zemičkama, spavao je na sanduku, nikada nije imao kaput ni pokrivač, a dio svoje skromne plate od 17 rubalja mjesečno dijelio je siromašnijim od sebe.

Fjodorov slovi kao jedan od glavnih utemeljivača pravca u savremenoj ruskoj filozofiji koji nosi naziv kosmizam. To je natur-filozofsko učenje po kojem čovjek predstavlja biće koje je svim svojim sposobnostima, vjerom, mišljenjem i djelovanjem orijentisan na kosmos. On je jemac očuvanja života ne samo na Zemlji nego i u čitavom Kosmosu ili Vasseljeni. Resursi

Zemlje su ograničeni i čovjek treba da zarad dviju najvažnijih vrijednosti koje čine smisao njegovog bivstvovanja, očuvanja života i prevladavanja smrti da se otvori i okrene kosmosu kao neiscrpnom resursu. Indikator tog opasnog i destruktivnog stanja u kojem se nalazi Vaseljena predstavlja disocijacija čovjeka i prirode što dovodi do kraha i haosa tj. smrti i uništavanja. Ljudi trebaju da ponovo u ime života taj neprijateljski odnos prema njoj preobrazu u bratski i prijateljski .

Literarnu zaostavštinu Fjodorova koju su sačinjavali različiti rukopisi napisani za njegovog života sakupili su i pripremili za štampu dva njegova učenika N.P. Peterson i V.A. Koževnikov početom prošlog vijeka. Prvi tom obimne i prvobitno koncipirane tromne knjige koja je nazvana „Filozofija zajedničkog djela“ pojavio se 1906.g u gradu Vernomu (Alma -Ata) i po zavještanju filozofa nije bio namijenjen za prodaju. Drugi tom je objavljen 1913.g. u Moskvi dok treći tom nije bio odštampan jer se smatralo da su materijali bili zagubljeni i tek nedavno je dio njih otkriven u njegovom arhivu i sa distancom od skoro jednog vijeka objavljen. U obimnom izboru iz njegovog posthumno objavljenog opusa nalazi se mnoštvo studija različitog karaktera, od izuzetno zanimljivih filozofskih eseja o Kantu, Hegelu, Niče, Solovjovu, slovenofilima i zapadnjacima i religioznih tekstova posvećenih tumačenju apokaliptičkog proročanstva, preko eseja o smislu o značenju umjetnosti i radova naučnog karaktera o astronomiji i tehnologiji pa sve do radova u kojima se anticipira nadolazak za XX i XXI vijek tako svojstvenih, ekoloških i demografskih problema i kriza. Djelo „Filozofija zajedničkog djela“ predstavlja najdublju dijagnozu globalne krize čovječanstva njegovog vremena, upozoravajuću tačnu prognozu njenog negativnog razvoja i projekat izlaska iz nje. Uzrok te sveopšte globalne krize koji je i uzrok svake druge krize po Fjodorovu je antropološka kriza koja se tiče samog čovjeka. Kriza zapadnog humanizma izražena u ekstremnom obliku „materijokratije“ i veličanje onog banauzijskog, niskog u čovjeku, njegovih instikata i poriva, dovela je do degradacije i patološkog izobličenja čovjeka i društva. Potrošačka civilizacija postavila je utopijski cilj da „smrtnog treba učiniti srećnim“. Fjodorov smatra upravo obrnuto da je „smrt poslednji čovjekov neprijatelj“ kojeg treba pobijediti. Najveće bogatstvo može biti samo život i to život u njegovom duhovnom aspektu. Fjodorov će taj svoj credo izraziti riječima: „Cilj života treba da bude spasenje od kulture.“ Umjesto privida zemaljskog, sekularnog, hedonističkog života, života u simulakrumu realnosti, u virtuelnoj iluziji Fjodorov predlaže drugi izbor, izbor živog života koji svoje opravdanje ima u vječnoj realnosti, u imortalizaciji života, u „obesmrćenju“ života. Kroz i preko Fjodorova po prvi put čovjek progovara apsolutno ozbiljno o onom najozbiljnijem. Njegova filozofija promoviše ozbiljnost kao jednu od temeljnih filozofskih kategorija. Filozofija Fjodorova je filozofija odgovorne ozbiljnosti.

U stvaralaštvu N.F. Fjodorova ostvarena je dotad u istoriji ruske filosofije neviđena sinteza hrišćanstva, nauke i umjetnosti u jednom zajedničkom djelu koji se tiče svih i svakoga. Težeći da prevlada jaz između vjere i znanja, života i smrti i objedini sve bitne ljudske moći Fjodorov razvija svoju ideju o sveopštem vaskrsenju, novi koncept vaskrsenja koji će postati krucijalna ideja i lajtmotiv svekolikog njegovom stvaralaštvu. Ma o čemu da piše on stalno i

egzaltirano ponavlja aksiomu vaskrsenja mrtvih. Borba sa smrću i pobjeda vječnog života je ideja vodilja i alfa i omega njegove filosofije. U tom svjetlu on naročito ističe moralni aspekt vaskrsenja. Svoje učenje on je nazivao „supramoralizam“, „filosofija regulacije prirode“ i „aktivno hrišćanstvo“. Supramoralizam je „... dužnost prema očevima- precima, vaskrsenje kao najviši i apsolutno univerzalni moral, moral svojstven umnim i emocionalnim bićima od čijeg ostvarenja tj. od dužnosti vaskrsenja zavisi sudbina ljudskog roda...“ Fjodorov takođe insistira na „regulaciji“ prirode zalažući se za harmoničan a ne za nasilan i eksploatatorski odnos prema njoj. Priroda je iskonski slijepa i iracionalna zbog čega ona porađa zlo i sije smrt i uništenje. Ona je naš privremeni neprijatelj koji može postati naš vječni prijatelj ako ljudi nauče da upravljaju njom i da je regulišu tj. da prirodu učine umnom. Regulacija slijepa smrtne snage treba da postane „Zajedničko Djelom“ ljudskog roda i nađe se u službi apoteoze života.. Ona je kategorički imperativ ljudi kao moralnih bića budući da su „besmrtnost i vaskrsenje trud“ koji iziskuju angažovanost svih naših umstvenih i moralnih snaga u procesu neagresivnog ovladavanja prirodom. Iako je bio kritičar ideje istorijskog progresa Fjodorov nije poricao njegov značaj. Progres u nauci i tehnici je potrebno kontrolisati i usmjeriti na dobrobit ljudi. Samo tada on može biti važnim preduslovom onog do čega mu je bilo najviše stalo, preduslovom sveopšteg vaskrsenja. On je bio ubijeđen da Bog stvorivši čovjeka po svojoj slici i prilici djeluje u svijetu preko i kroz čovjeka. Čovjekovo predodređenje sastoji se u tome da on kao moralno i biće uma treba da bude svjesno i aktivno oruđe božije volje. Bog nije stvorio smrt. On „nije Bog mrtvih već Bog živih“ (citirano iz jevanđelja po Luki 20.38) On želi spasenje svakom čovjeku te stoga i čovjek treba da bude njegov saradnik u borbi sa tanatoidnim potencijama svijeta. Upravo će ova ideja čovjeka kao božjeg pomoćnika kreativno inspirirati Berđajeva za formulaciju njegovog poznatog učenja o stvaralaštvu i objektivaciji. U svojoj koncepciji „živog hrišćanstva“ Fjodorov je propovijedao ne samo ljubav prema bližnjem, živom i konkretnom čovjeku već prima facie ljubav prema umrlim ocima.

Metafizičko- eshatološka ideja apokatastasisa sačinjava životni nerv i kvintesenciju učenja Fjodorova. U tom kontekstu glavni zadatak čovjeka predstavlja prevladavanje smrti i vaskrsenje umrlih. Smrt kao „poslednji neprijatelj“ čovjeka izlučuje otrove očaja, nihilizma i demonizma koji prodiru u najdublje osnove ljudske prirode. Ona predstavlja onaj zajednički imenitelj koji objedinjuje sve „smrtne“ oko jedne čvorne tačke a to je pobjeda nad smrću. Međutim prevladavanje smrti odnosno zadobijanje vlastite besmrtnosti nije cilj po sebi i njime se ne iscrpljuje istinska besmrtnost. Ona podrazumijeva besmrtnost ne samo živih već i vaskrsnuće naših otaca, povratak u život svih umrlih predaka i uz aktivno učešće svojih živih potomaka. Taj „projekt sveopšteg vaskrsenja umrlih otaca udruženim snagama sinova,“ tj. oživljavanje svih umrlih predaka Fjodorov opisuje sledećim riječima:

“ Sinovi Ljudski Božjom pomoći i snagom univerzalnog Znanja i ujedinjene Volje, postavši sami besmrtni nemaju pravo da ostave u zarobljeništvu smrti one koji su im dali život, svoje očeve, pretke. Oživljavanje, vaskršavanje predstavlja najveću moralnu obavezu sinova Ljudskih.“

Besmrtnost dakle, po Fjodorovu predstavlja ostvarenje svojevrsnog zavjeta ljubavi očeva i sinova. Ona nije ekskluzivno pravo i privilegija jedino realno egzistirajućih, živih i istorijskih ljudi nego i jednakovrijedna mogućnost savršenog i vječnog života umrlih „otaca.“ Živi (sinovi) trebaju da sopstvenom voljom, snagom i ljubavlju vrata u život sve svoje upokojene očeve i na taj način doprinesu sveopštoj besmrtnosti. Za Fjodorova je najvažnija i najbitnija ljubav prema očevima. I bračna ljubav i ljubav prema djeci, po njemu, treba da budu u službi roditeljske ljubavi. Patrolatrija je zalog i uslov patrofikacije i univerzalnog vaskrsenja i spasenja svih. Stoga će i poznati ruski filosof Arsenij Guljiga izjaviti da „ne postoji neki drugi mislilac“ u istoriji ruske (a mi ćemo dodati i svjetske) filofske misli sem Fjodorova, „koji je tako duboko i svestrano promislio ideju jedinstva čovječanstva u ime vječnog života kao najvećeg njegovog cilja“.

Svekoliko ljudsko društvo treba da postane jedna porodica u kojoj će svako biti sinom svih očeva i bratom svekolike braće. Ta istinsko sinovstvo i bratstvenništvo ljudi smatrao je Fjodorov, onemogućava kako individualni egoizam, (život za sebe) tako i lažni altruizam, (život za druge) i otvara mogućnost univerzalnog života sa svima i za sve. Da bi istakao i naglasio značaj i važnost svog radikalno drugačijeg, fizičkog, imanentnog načina razumijevanja ključnog hrišćanskog pojma vaskrsenja Fjodorov upotrebljava izraz „voskrešenje“ (воскрешение). Pod njim on podrazumijeva „patrofikaciju“ tj. očetvorstvo, reanimaciju i revitalizaciju umrlih predaka. U tom svjetlu nova i originalna ideja vaskrsenja podrazumijeva, u skladu sa svekolikom tradicijom ruskog religioznog filosofiranja, etičko i metafizičko odbacivanje fakticiteta smrti i inaugurisanje imortologije čovjeka i čovječanstva u cjelini kao krajnji cilj ljudskog bivstvovanja. Smrt je spoljašnja i akcidentalna činjenica a vaskrešenje je unutrašnji odgovor na taj fenomen. Zbog toga Fjodorovljeva koncepcija vaskrsenja je koncepcija imanentnog vaskrsenja koja se ostvaruje aktivno pomoću moći i sredstava koji su dostupni čovjeku za razliku od tradicionalnog, transcendentnog vaskrsenja koje ostaje van njegovog domašaja, tj. ono je nešto što treba pasivno isčekivati i u krajnjoj instanci jeste tajna. Takođe na gnoseološkom planu Fjodorov demonstrira pripadnost toj tradiciji kada utvrđuje prius sabornog u odnosu na individualistički karakter saznanja. On odbacuje paradigmatičnost antičkog sazajnog imperativa gnothi seauton argumentišući da ljudi kao individue i „odvojeno jedni od drugih ne mogu biti mudraci.“ Budući da suštinu čovjekove sazajne djelatnosti čini borba sa smrću i vaspostavljanje zemaljskog bratstva ljudi on i duhom i slovom potvrđuje svoju privrženost tradiciji ruskog sabornog saznanja koje baštini zavjete i znanje predaka. Pobjeda nad smrću, označava i pobjedu nad vremenom i prostorom.

Religija kod Fjodorova ima univerzalno transliturgijsko značenje budući da u njoj oltar simbolizuje čitavu zemlju a hram čitav Kosmos. Vasseljenska liturgija, inicirajući ustanak mrtvih iz grobova, objedinjuje svekoliki ljudski rid sa Bogom, tvorcem Vasseljene. Kult privlači u sebe poput magneta čitav svijet i on na taj način postaje kult i zajedničarenje sa Bogom. Neposredno izvršujući volju Božiju ljudski rod svjesno teži ka jedinstvu sa njim. Bog i svijet sačinjavaju jedinstvo u čijem centru se nalazi čovjek. Smisao religije tj. hrišćanstvapo Fjodorovu svodi se na

deju vaskrsenja. On piše: „Religija je vaskrsenje ako se ona nije izobličila, ona je kult predaka i zahtijeva najdublje jedinstvo, bratstvo. Hristos je Vaskrsitelj, i hrišćanstvo kao istinska religija je vaskrsenje. Određenje hrišćanstva kao vaskrsenje je tačno i apsolutno“.

Pokušavajući da sintetizuje religioznu metafiziku sa naturalizmom tj. religiju sa naukom Fjodorov stupa u prostor fantastičnih projekata i utopijskih maštanja. Tako npr. zadatak vaskrsenja podrazumijeva oživljavanje živih tj. kompleks opštečovječanskih mjera za očuvanje života živih poput prevladavanja bolesti, zamjene organa, borbe sa starošću, izbjavljenje od gladi itd. Vaskrsenje u interpretaciji Fjodorova ima antimistički karakter budući da ne predpostavlja transcendentnog subjeta već se opire na dostignućima nauke i tehnike i predstavlja antipod hrišćanskom razumijevanju vaskrsenja kao čudesnog natprirodnog preobražaja tj. tjelesno - duševne prekompozicije čovjeka. Sa ovim je povezano i njegovo naivno uvjerenje da nauka i tehnika mogu doprinijeti definitivnom pokoravanju prirodnih stihija i ostvarenju konačnog i uzvišenog cilja – vaskrsenja mrtvih. Fjodorov je maštao ne samo o realizaciji besmrtnosti i oživljavanju minulih pokoljenja, ne o vaskrsenju u biblijskom smislu već o vaskrsenju pomoću nauke i čovjekovog uma koji ispunjava božanske promisli. Mada je to njegovo naivno i utopističko uvjerenje bilo donekle ublaženo stavovima da pretvaranje neprijateljskih sila prirode u čovjekovo oruđe treba da se odvija se uz pomoć religioznih snaga i vjere u Hristovo vaskrsenje te da fizičko vaskrsenje mora biti praćeno moralnom i duhovnom obnovom ipak ono nije moglo izbjeći opravdane kritičke komentare pojedinih segmenata njegovog učenja od strane mnogih kasnijih ruskih mislilaca. Tako npr. V.V. Zenjkovski u učenju o spasenju Fjodorova vidi profanaciju ideje božanskog spasenja idejom ljudskog spasenja. G.V. Florovski ukazuje na prisutstvo nekromatskih motiva u njegovom djelu koji u njegovim objekcije Berđajeva i Nikolaja Loskog. N.A. Berđajev će njegov projekt vaskrsenja mrtvih žigosati kao brutalnu racionalizaciju tajne smrti dok će ga Nikolaj Loski optužiti za diskreditaciju hrišćanskog ideala vaskrsenja koje akcenat stavlja ne na vječno očuvanje materijalnog tijela već na njegov preobražaj.

Bez obzira na neke nedostatke i propuste Fjodorovljev projekat vaskrsenja, ideja kulta predaka ostavio je snažan trag ne samo u ruskoj filosofiji s kraja 19. i početka 20. vijeka već je i pripremio teren za nastanak ključnih ideja ruske filosofije misli kao što su ruska ideja sobornost, svejedinstvo i kosmizam. Njegovo, decenijama nepravedno zapostavljeno religiozno filosofsko nasleđe, koje i do danas nije dovoljno istraženo i recipirano, predstavljalo je pravi duhovni majdan iz kojeg su svi veliki ruski filosofi crpili materijal za svoje veličanstvene tvorevine. Bez sumnje ono će i nadalje nadahnjivati nove generacije ruskih mislilaca.

Nastavnik: doc dr Radoje Golović

7. nedjelja vježbi: K.N. LEONTJEV KAO MISLILAC

Konstantin Nikolajevič Leontjev (1831-1891) je jedan od najznačajnijih, najoriginalnijih i najkontraverznijih ruskih mislilaca. V. Solovjov, N. Berđajev, V. Rozanov a zatim i S. Frank su ga zvali „ruskim Ničoom“.¹ U svojim djelima on je izložio razumijevanje socijalnog i historijskog razvoja i na religiozno- filozofski način utemeljio svoju interpretaciju ljudske prirode, društvenog i državnog uređenja došavši do niza važnih i originalnih socijalno-filozofskih ideja o specifičnosti i perspektivama socijalno-ekonomskog i religiozno-kulturnog razvoja Rusije. U svom cjelokupnom stvaralaštvu Leontjev je pokušao da utemelji i obrazloži svoju fundamentalnu poziciju da je put historijskog razvoja Rusije zasnovan na pravoslavno konzervativnim principima i da se on suštinski razlikuje od liberalnog zapadnoevropskog modela civilizacijskog razvoja.

Pri analizi filozofskog pogleda na svijet Leontjeva analiza njegove estetičke koncepcije ima naročiti značaj. Kao mjerilo svekolikog materijalnog bivstvovanja Leontjev proglašava upravo estetiku a ne religiju i etiku uzdižući je na taj način do apsolutnog kriterijuma. Stoga vrlo često se njegovo stvaralaštvo u literaturi razmatra kroz prizmu estetičke vizure svijeta i određuje kao esteticizam. Za razliku od Ničeovog individualističkog esteticizma, on promovira svojevrsni kolektivistički aspekt esteticizma. Pod estetikom Leontjev podrazumijeva estetiku života i historije kao objektivnu, ontološku stranu bivstvovne zgrade a ne estetiku subjektivnih ljudskih izraza stvarnosti koja ga okružuje u vidu umjetničkih djela, literature, pozorišta i muzike. Njegovi estetički pogledi nastali su u duhu pravoslavnog razumijevanja svijeta i zasnivaju se na gledištima svetih otaca (Origena, Dionisija Areopagita, Pseudo Dionisija Areopagita i dr.) za koje estetički pristup prema svim fenomenima se smatra kao glavni dokaz pripadnosti materijalnog svijeta najvišem odnosno božanskom bivstvovanju. Kroz poimanje ljepote tvorevine čovjek može da sudi o njihovom Tvorcu, uvjeravajući se na taj način i u njegovo postojanje i snažeći težnju za svoje duhovno spasenje. Jedinu ovozemaljsku vrijednost predstavlja život kao takav i to njegove uzvišene emanacije poput dinamičnosti, intenzivnosti, sjaja i individualnosti. Ljepota je univerzalni kriterijum interpretacije svih svjetskih fenomena. Što je više prisutna životnost i vitalistička snaga sve smo bliži ljepoti i istini bivstvovanja. Drugi ipostas ljepote je raznolikost formi.

---

¹ Ovdje međutim treba istaći da je ovo dugo vremena gotovo uvriježeno mišljenje o sličnosti ruskog i njemačkog filozofa danas prilično uzdrmano uvidom da iako se “ Kod Ničea i Leontjeva bez napora mogu naći slični zaključci o neduhovnosti evropske civilizacije, licemjerju i lažnog tradicionalnog morala ipak patos destrukcije morala, prezira prema asketizmu i duhovnoj tradiciji i prema svemu onom što svojim okovima sputava duh bio je tuđ Leontjevu”. (Козырев А. Константин Леонтьев в зеркалах наследников: К.Н. Леонтьев pro et contra. Кн. I. - СПб., 1995. - С. 428- 429).

2. FORMULA TRINITARNOG RAZVOJNOG PROCESA

Na formiranje Leontjevljevog pogleda na svijet u značajnoj mjeri uticala je ruska duhovna tradicija kao i znanja do kojih je došao baveći se istraživanjem prirodnih nauka tokom studiranja medicine. On je sam isticao da je "izašao iz slovenofilstva" iako je mnoge ideje tog intelektualnog pravca odbacivao. Leontjev je kritikovao slovenofile za prisutstvo u njihovim učenjima liberalnih elemenata kao što su bili usmjerenost na demokratizovane i liberalizovane slovene, antiaristokratizam i antistaleška orjentisanost. No bez obzira na sve to na istorografske poglede Leontjeva presudnu ulogu imao je baš jedan od najvećih slovenofila i apologeta panslavizma N.J. Danilevski. On preuzima njegovu ideju da biološki organizmi kao i civilizacije prolaze u svom razvoju niz stadijuma koji smjenju jedan drugi a to su: 1. prvobitna prostoća (nastanak), 2. „cvjetajuća složenost“ (procvat) i 3. „ponovno miješajuće uproščavanje“ (venjenje i umiranje). Određena kultura odnosno država, shodno stanovistu ruskog mislioca ima vijek trajanja "ne više od 1200 godina" nakon čega nestaje sa istorijske pozornice.

U početnom stadijumu neki nacionalni entitet ili kultura je amorfna. Vlast, religija, umjetnost, socijalna hijerarhija nalaze se u embrionalnom obliku. Drugi stadijum predstavlja period uspona i snažnog procvata duhovnog, političkog i socijalno ekonomskog života određenog kulturno istorijskog tipa, ili jednom riječju, to je vrhunac i cilj njegovog istorijskog razvoja. Na tom nivou razvoja on dostiže maksimum „kulturne proizvodnje“ i „državne stabilnosti“, formira vlastitu tradiciju i predanje i razvija nauku i umjetnost. Na planu razvoja države cvjetajuća složenost se manifestuje kao maksimalni nivo uticaja autoriteta crkve, apsolutno samodržavlje vlasti (monarhija), politički despotizam i nasilje, slojevitost, društvena diferencijacija i nejednakost klasa i grupa unutar društvenog organizma, težnja ljudske svijesti za ličnim zagrobnim spasenjem, potcjenjujući odnos prema svim prolaznim formama njihovog zemaljskog bivstvovanja i stvaranje specifičnih formi nacionalnog načina života i kulture. Treći, poslednji stadijum karakterišu regresivni procesi miješanja i povećanja jednakosti slojeva i unifikacija kultura, smjena monarhije ustavno demokratskim poretkom, opadanje uticaja religije itd. Istorija Zapadne Evrope, po mišljenju Leontjeva je najeklatantniji primjer degradacije i kulturnog raspada koja treba da posluži Rusiji kao lekcija i upozorenje. Po njemu, kulminaciju evropskog progressa predstavlja period od renesanse do 18. vijeka nakon čega slijedi period raspada koji nagovještava početak trećeg stadijuma a to je nestanak diferenciranog morfološkog jedinstva. U tom stadijumu sve postaje fragmentarno i sitno. Glavni simptom dekadencije Evrope je "egalitarno -liberalni proces „koji je sušta suprotnost i „antiteza procesa razvoja“. Liberalni humanizam i individualizam su u suštini antiestetičke moći. „Individualizam uništava individualnost ljudi, oblasti i nacija.“ Pobjeda liberalno -egalitarnog ideala sveopšteg procvata vrijednosti srednje klase čini istoriju besmislenom. "Sramno bi bilo za čovječanstvo ako bi taj podli ideal univerzalne korisnosti, sitnog preduzetništva i bestidne proze trijumfovao zauvijek..." Ova svoja promišljanja Leontjev će detaljnije razviti u svom glavnom djelu „Vizantizam i slovenstvo“ (1875). U njemu će on iznijeti originalnu interpretaciju evolucije različitih društava

koja će u priličnoj mjeri anticipirati Špenglerovu koncepciju o tranziciji “kulture“ u „civilizaciju“. Leontjevlevi teorijski uvidi imaju neke zajedničke tačke sa koncepcijama španskih mislilaca Ortega i Gasete i drugih antiliberalnih kritičara masovne kulture. Čovječanstvo živi sve dotle dok je u stanju da razvija samobitne i autohtone nacionalne kulture. Unifikacija ljudskog bivstvovanja, pojava sličnih crta u socijalnoj, političkoj, estetičkoj, moralnoj i drugim sferama predstavlja simptom ne samo slabljenja i iscrpljenosti unutrašnjih snaga i energija različitih naroda, njihovog strmoglavljenja u propast nego i simptom propasti čitavog čovječanstva. Ni jedan narod po mišljenju Leontjeva nemože biti istorijski obrazac za podražavanje niti pak pretendovati na sopstveno savršenstvo. Ali isto tako i nijedna nacija nemože stvoriti dvaput unikalnu civilizaciju. Narodi koji su prošli period kulturno-istorijskog procvata zauvijek iscrpljuju mogućnost svog razvoja u budućnosti. Ne postoji mogućnost njihove obnove i preporoda. Ciklični koncept istorijskog razvoja kultura čijim se osnivačem smatra arapski mislilac Ibn Kaldun imao je svoje velike slovenskog adepte u liku i djelu N.J. Danilevskog i K.N. Leontjeva.²

3. IDEAL VIZANTIZMA I KRITIKA PANSLAVIZMA K. LEONTJEVA

Leontjev u principu se slaže sa stavovima Danilevskog da Rusija ne pripada romansko-germanskom ili evropskom kulturnom tipu kao i da ne postoji univezalni subjekt istorijskog procesa tj. čovječanstvo, da istorija predstavlja naizmjeničnu smjenu različitih i neponovljivih kulturno-istorijskih tipova. Međutim on uvidja i propuste u teoriji Danilevskog te koriguje i dopunjuje njegovu klasifikaciju uvođenjem novog originalnog vizantijskog kulturnog istorijskog tipa. Njegova recepcija i implementacija u rusko nacionalno biće nije bila mehanička već stvaralačka. Razvijajući princip samodržavlja, jačajući pravoslavlje i čuvajući stalešku organizaciju društva i neprikosnovenost seoske zemlje Rusija je uzdigla vizantizam na nivo „nacionalnog ruskog ideala“ te stoga njegova zaštita predstavlja ujedno i očuvanje onog „maksimalnog ruskog.“ Leontjev takođe i na drugačiji način razumijeva ono što se zove autentično ruskom kulturom ili “ruskošću.“ Po njemu, Rusija nije čisto slovenska zemlja već su u njeno autentično kulturno biće ugrađeni i azijatski elementi. Iako je u početku dijelio nade Danilevskog da Rusija može da stvori novi istočno-slovenski kulturno istorijski tip on se vremenom razočarao u tu ideju budući da je slovenstvo postalo provodnik evropskih uticaja i nosioc principa ustavnosti i demokratije. Slovenstvo je „amorfno, stihijsko, neorganizovano“ dok je Rusija naslednica vizantijske civilizacije i osvajanje Konstantinopolja omogućiće Rusiji da stvori novi kulturni tip koji neće biti slovenski već neovizantijski. Princip vizantizma, ovaploćen u pravoslavlju i samodržavlju treba da bude „organizujući princip“ ruske istorije, „slovenstvo“ po sebi i kao takvo ne postoji zato što su sloveni izvan Vizantije samo puki etnografski materijal izložen destruktivnim uticajima koji dolaze iz Evrope. U tom kontekstu treba pomenuti

---

² Ovo nimalo ne umanjuje značaj i važnost rezultata dvojice velikih ruskih mislilaca koji su došli do sličnih zaključaka kao i Ibn Kaldun jer ni oni, kao i uostalom i svekolika intelektualna javnost Zapada sve do skora nije bila upoznata sa istorisofijom ovog tek nedavno otkrivenog velikog arapskog mislioca.

zanimljivo zapažanje Leontjeva u pogledu kulturno istorijske sudbine južnih slovena. On naime tvrdi da je njihova okupacija od strane Turske srećna istorijska okolnost budući da ih je ona na taj način „zamrzla“ i izolovala tj. zaštitila njihovu kulturu od pogubnih uticaja liberalne evropske civilizacije. Svoju negativnu ocjenu slovenstva Leontjev sasvim logično proširuje i na učenje o panslavizmu Ivana Aksakova i svog učitelja. Evo šta on piše u vezi sa tim. „Mi ubuduće treba da smatramo panslavizam za veoma opasnu stvar, čak i pogibeljnu“. „Manja braća“ već su inficirana duhom nivelišućeg, egalitarnog liberalizma i u biti su najopasniji neprijatelj prave pravoslavno-vizantijske kulture. Evropeizacija Rusije uzrokuje krizu, izaziva disperziju i slabljenje vizantizma i u krajnjoj instanci dovodi do raspadanja „specifičnih crta svoje nacionalnosti.“ Rusija treba da preventivno zauzme poziciju izolacionizma, konzervira i zamrzne svoju kulturu od svih uticaja evropske civilizacije budući da je nju zahvatio nezaustavljiv i neizlječiv proces degradacije i raspadanja. Stoga vizantizam predstavlja najbolji odbrambeni mehanizam i spasonosnu branu od patoloških simptoma unifikacije, uprošćavanja i miješanja koji dolaze sa Zapada. Rusija treba da sačuva, njeguje i razvija tradicionalne socijalno političke institucije i opštinsko ustrojstvo svoje privrede. Vizantizam takođe ističe kao aksiološki prioritet, vladavinu duhovnih u odnosu na materijalne vrijednosti. Stoga estetska orijentacija u svijetu dominira u odnosu na zapadnu utilitarističku. Superiornost materijalnih interesa na Zapadu dovodi do „krajnje jednoličnosti ljudi“, dominaciji srednje klase, opšte bezduhovnosti i krije kulture u „svim njenim oblicima.“

Program borbe za očuvanje ruske pravoslavne nacionalne kulture protiv pokušaja njene vesternizacije podrazumijeva sledeće odbrambene mjere: 1. „Država treba da bude raznorodna, strukturirana, jaka, sa staležima i umjereno aktivna“. 2. „Crkva treba da bude nezavisnija nego što je sada. Njena hijerarhija treba da bude hrabrija, moćnija i disciplinovanija. Crkva treba da ublaži i omekša državnost a ne obrnuto“. 3. „Način života treba da bude poetski i u odnosu na zapadno jedinstvo, nacionalno raznolik“. 4. „Zakoni i principi vlasti trebaju da budu strožiji, ljudi trebaju da brinu da budu bolji kao ličnosti i jedni druge trebaju da usklađuju“. 5. „Nauka treba da se razvija u duhu dubokog prezira spram svoje koristi.“

Monarhija zasnovana na pravoslavnim principima, model kojeg je Leontjev smatrao za jedini politički prihvatljiv u cilju očuvanja vizantizma ruske kulture, imao je i još jednu važnu religioznu ulogu. Naime samo monarhija po njemu može da spriječi fenomen čovjekove bogonapuštenosti i preduprijedi svjetsku katastrofu i multiplikaciju zla u njemu kojeg je ruska filozofska misao imenovala kao dolazak antihrista.

Rezimirajući filozofiju istorije Leontjeva možemo primijetiti da ona, kada je riječ o formulisanju kriterijuma socijalno političkog ideala, čini značajan otklon od cjelokupne ruske filozofske tradicije. Naime u ovoj poslednjoj religiozni i moralni kriterijumi su od fundamentalne važnosti za konstituciju jednog takvog ideala dok kod Leontjeva „pravi kulturno-slovenski ideal treba prije svega da bude estetički a ne moralni.“

4. ESHATOLOŠKI MOTIVI U STVARALAŠTVU LEONTJEVA.

Da bi se u cjelosti shvatila opšta religiozno filozofska pozicija Leontjeva i lakše razumjela pesimistička optika i perspektiva čovjekovog svetovnog bivstvovanja o koju nam on sugerije na brojnim mjestima u svojim djelima potrebno je nešto reći i o njegovom poimanju čovjekove prirode, fenomena straha i ljubavi i konačno o putevima spasenja čovjeka.

Leontjevljeva filozofija čovjeka temelji se na pravoslavnom određenju o nesavršenosti i izvornoj grešnosti ljudske prirode. Međutim i kao takav, kao ens corruptum, čovjek slično Bogu posjeduje moć slobodnog stvaralaštva te stoga on i snosi odgovornost za svoja djelovanja u svijetu. Međutim Leontjeva zabrinjava činjenica da se čovjek u svojim djelovanjima sve češće povodi egoističkim i apstraktno racionalnim motivima i principima narušavajući unaprijed ustanovljen duhovni poredak stvari. To je uzrok duhovne degradacije čovjeka a samim tim i na širem, bivstvovnom planu katalizator propasti svijeta. Izlazak iz takvog stanja hipersekularizma u načina mišljenja, djelovanja i života ljudi moguć je samo pomoću vjere. Ovo njegovo uvjerenje o spasonosnoj funkciji vjere u čovjekovom duševnom i duhovnom životu, tipično za sve najznačajnije predstavnike ruske religiozno filozofske misli i kulture, presudno je uticalo i na njegovo vlastitog razumijevanje smisla života jer kao što je poznato on se posle dva neuspješna pokušaja ipak pred kraj života zamonašio. Sve ono što pomaže učvršćenju vjere u ljudskoj duši pa bilo da je to nasilje, despotizam, nepravednost pa čak i strah imaju svoje opravdanje po Leontjevu. Određujući konačni smisao ljudskog bivstvovanja kao spasenje duše on je smatra da put koji vodi do njega mora biti popločan različitim svetovnim instancama počev od porodice i staleža pa sve do nacije i države. Samo tako se može postići lično spasenje čovjeka. Ovdje treba istaći, i to je naročito važno u njegovom razumijevanju hrišćanske vjere, da se čovjek može spasiti jedino sam a ne sa drugima i preko drugih tj, na saboran način, te da taj put spasenja isključuje mogućnost duhovnog preobražaja čovjeka, drugih ljudi i čitave tvorevine. Ovaj naglašeni, transcendentni egoizam u poimanju vjere isključuje svaku vrstu moralnog i socijalnog altruizma koji su za Leontjeva samo indikatori pseudoreligioznosti. Ovakav stav će naići na veliku osudu od većine ondašnjih filozofskih i bogoslovskih autoriteta a naročito od strane Solovjova koji je pojam spasenja tumačio kao duhovni preobražaj čovječanstva en bloc i svekolike tvorevine. Želeći da pravoslavlje sačuva od od opasnih vjetrova apstraktnog i mlitavog humanizma, bezduhovnog demokratizma kao i od sverazarajućeg individualizma Leontjev se kritički obrušava i na svoje velike ruske savremenike L.N. Tolstoja i F.M. Dostojevskog i dr. videći u njima apologete neautentičkog kvazioptimističkog "ružičastog hrišćanstva." Za razliku od njih Leontjev smatra da bit "asketskog i dogmatskog pravoslavlja" predstavlja upravo njegov „vizantijski pesimizam“ i odsutstvo vjere u mogućnost harmonije i sveopšteg bratstva a ne neko apstraktno i beskrvno „svečovještvo“ o kom govori Dostojevski.

Smisao ljudskog života po Leontjevu je soteriološki i sastoji u čovjekovoj težnji za postmortalnim spasenjem koje je moguće samo pomoću smirenja pred Bogom. U tu svrhu potrebno je prihvatiti misao o vlastitom nesavršenstvu, povjerovati u Boga, prihvatiti crkveno učenje i obuzdati ateističke pretnje uma i egoističke težnje duše.

Stvaralaštvo K. Leontjeva naišlo je na ogroman odjek u ondašnjoj i kasnijoj filozofskoj i intelektualnoj javnosti Rusije. O tom svjedoče imena V. S. Solovjova, V. V. Rozanova, S. L. Franka i dr. poznatih ruskih filozofa koji su pisali i specijalne studije posvećene aspektima njegove filozofije. Čak i oni autori koji su kritikovali njegovu poziciju i nijesu se slagali sa njim, poput N. A. Berdajeva, odavali su mu dužno poštovanje i ukazivali na inspirativnost i duhovni potencijal njegovih ideja za dalji razvoj ruskog filozofskog mišljenja. I danas njegovo djelo ne prestaje da budi pažnju i interesovanje mnogih savremenih ruskih filozofa kao i najaktivnijih i najdubljih istraživača ruske filozofije jer teme i problemi o kojima je on pisao i dalje su životno važne i teorijski aktuelne.